

Дузелбаева А.Б.¹, Мовкебаева З.А.², Хамитова Д.С. ¹

¹Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

(e-mail: aitolkyn907@mail.ru, zmovkebaewa@mail.ru)

ИНКЛЮЗИВТІ ОРТАДА МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРДЫ СҮЙЕМЕЛДЕУГЕ АРНАЙЫ ПЕДАГОГТЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫ

Аңдатпа

Мақалада инклюзивті білім беру жағдайында психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуге арнайы педагогтың психологиялық дайындығы қарастырылады. Мүмкіндігі шектеулі балаларға қатысты психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу ұғымына талдау жасалады, арнайы педагогтарды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуге дайындаудың қолданыстағы әдіснамалық тәсілдеріне шолу жасалады.

Авторлар мақалада жалпы білім беру ұйымдарындағы арнайы педагогтың кәсіби қызметінің жаңа функциялары мен міндеттерін анықтай отыра, соған сәйкес арнайы педагогтың көрсетілген міндеттер мен функцияларды орындауға психологиялық дайындығының негізгі компоненттері бөліп көрсетеді, құрылымдайды және сипаттайды. Инклюзия жағдайында жұмыс істеуге арнайы мұғалімдердің жалпы дайындығындағы психологиялық компонентті бөліп көрсету ерекше қызығушылық тудырады, себебі инклюзивті білім беруде олардың кәсіби қызметі балалардың дамуы мен жеке әртүрлілігінің бұзылуының үлкен өзгергіштігі жағдайында, сондай-ақ оның барлық қатысушыларының қажеттіліктері мен мүдделерін ескеруі керек әр түрлі білім беру ортасында жүреді. Тиісінше, авторлар арнайы педагогтардың психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді жүзеге асыруға психологиялық дайындығының сипаты және олардың инклюзивті білімге қатынасы негізінен мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы білім беру ортасына біріктірудің сәттілігін анықтайды деген қорытынды жасайды. Мақала АР14870333 «Инклюзивті білім беру жағдайында мүмкіндігі шектеулі балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу үшін арнайы педагогтарды даярлау» тақырыбында ҚР ҒЖБМ гранттық қаржыландыру аясында жазылды.

Түйін сөздер: арнайы педагог, психологиялық дайындық, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу, инклюзивті білім беру, мүмкіндігі шектеулілік.

Дузелбаева А.Б.¹, Мовкебаева З.А.², Хамитова Д.С. ¹

¹Павлодарский педагогический университет имени Әлкея Марғұлана, Павлодар, Казахстан

²Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

(e-mail: aitolkyn907@mail.ru, zmovkebaewa@mail.ru)

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ГОТОВНОСТЬ СПЕЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА К СОПРОВОЖДЕНИЮ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ В ИНКЛЮЗИВНОЙ СРЕДЕ

Аннотация

В статье рассматривается психологическая готовность специального педагога к психолого-педагогическому сопровождению в условиях инклюзивного образования. Приводится анализ понятия психолого-педагогического сопровождения по отношению к

детям с ограниченными возможностями, представлен обзор существующих методологических подходов к подготовке специальных педагогов к психолого-педагогическому сопровождению.

Авторами статьи определяются новые функции и задачи профессиональной деятельности специального педагога в общеобразовательных организациях, в соответствии с которыми выделены, структурированы и описаны основные компоненты психологической готовности специального педагога к выполнению указанных задач и функций. Выделение психологической составляющей в общей готовности специальных педагогов к работе в условиях инклюзии вызывает особый интерес, поскольку в инклюзивном образовании их профессиональная деятельность протекает в условиях большой вариативности нарушений развития и индивидуального разнообразия детей, а также в многообразной образовательной среде, которая должна учитывать потребности и интересы всех ее участников. Соответственно авторы делают вывод о том, что, характер психологической готовности специальных педагогов к реализации психолого-педагогического сопровождения и их отношения к инклюзивному образованию в значительной степени определяет успешность интеграции детей с ограниченными возможностями в общеобразовательную среду. Статья написана в рамках грантового финансирования МНВО РК проекта AP14870333 «Подготовка специальных педагогов для психолого-педагогического сопровождения детей с ограниченными возможностями в условиях инклюзивного образования».

Ключевые слова: специальный педагог, психологическая готовность, психолого-педагогическое сопровождение, инклюзивное образование, ограниченные возможности.

Duzelbayeva A.B. ¹, Movkebayeva Z.A. ², Khamitova D.S. ¹

¹Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan

²Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

PSYCHOLOGICAL READINESS OF A SPECIAL TEACHER TO ACCOMPANY CHILDREN WITH DISABILITIES IN AN INCLUSIVE ENVIRONMENT

Abstract

The article examines the role of a special teacher in psychological and pedagogical support in the context of inclusive education. The analysis of the concept of psychological and pedagogical support in relation to children with disabilities is given, an overview of existing methodological approaches to the training of special teachers for psychological and pedagogical support is presented.

The authors of the article define new functions and tasks of the professional activity of a special teacher in general education organizations, according to which the main components of the psychological readiness of a special teacher to perform these tasks and functions are identified, structured and described. Highlighting the psychological component in the general readiness of special educators to work in an inclusive environment is of particular interest, since in inclusive education their professional activities take place in conditions of great variability of developmental disorders and individual diversity of children, as well as in a diverse educational environment that must take into account the needs and interests of all its participants. Accordingly, the authors conclude that the nature of the psychological readiness of special educators to implement psychological and pedagogical support and their attitude to inclusive education largely determines the success of integrating children with disabilities into the general education environment.

The article was written as part of the grant funding of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan of the AR14870333 project "Training of special teachers for psychological and pedagogical support of children with disabilities in inclusive education".

Keywords: special teacher, readiness, psychological and pedagogical support, inclusive education, limited opportunities.

КІРІСПЕ

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға мемлекеттік көмек көрсету жүйесін дамытудың басым бағыты оларды сапалы оқыту мен тәрбиелеу үшін оңтайлы жағдайлар жасау болып табылады, олардың маңыздылары жалпы кедергісіз білім беру ортасын құру және интеграциялық тәсілді іске асыру болып табылады. Мұндай жағдайларды жасау мүмкіндігі шектеулі балалар үшін басымдыққа ие болады, себебі арнайы жасалған жағдайлар оларға бұзылған функцияларды түзету және орнын толтыру үшін нақты мүмкіндіктер береді, қалыпты дамып келе жатқан құрдастарына қол жетімді барлық нәрселермен танысу мүмкіндігін дамытады. Сонымен қатар, көптеген бақылаулар мен арнайы зерттеулер көрсеткендей, мүмкіндігі шектеулі балаларды сәтті кіріктірудің одан да маңызды шарты-оларды педагогтардың, ата-аналардың, мамандардың бүкіл тобы тарапынан психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу болып табылады.

Арнайы педагогтың психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудегі орнын ашпас бұрын, психологиялық-педагогикалық қолдау дегеніміз не және оның мүмкіндігі шектеулі балалар үшін маңызы қандай екеніне тоқталу дұрыс деп шештік.

Сонымен, ҚР "Білім туралы" Заңына сәйкес психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу "білім беру ұйымдарында іске асырылатын жүйелі-ұйымдастырылған қызмет, оның барысында ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау негізінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарды (балаларды) табысты оқыту және дамыту үшін әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық жағдайлар жасалады" [1].

Қазіргі зерттеушілер психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді балаға туындаған қиындықтарды жеңуге, білім беру процесін ұйымдастыруда кездесетін өзекті қайшылықтарды шешудің жолдарын іздеуге, әр түрлі профильдегі мамандардың командалық жұмысымен қамтамасыз етілген өмірлік таңдаудың әр түрлі жағдайларында субъектінің оңтайлы шешімдер қабылдауы үшін үздіксіз зерттеу, қалыптастыру және жағдай жасау процесі ретінде сипаттайды. Н. В. Бабкинаның айтуынша, " мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды оқыту әдістемесі оқытудың әлеуметтік-белсенді және рефлексивті әдістерін, әлеуметтік-мәдени оналту технологияларын пайдалануды, ұжымда қолайлы психологиялық ахуал құруды көздейді. Өртүрлі бұзушылықтары бар балаларға арналған арнайы материалдық-техникалық база (арнайы жәрдемақылар, жабдықтар) қамтамасыз етілуі тиіс. Бейімделген түзету-дамытушы оқыту ортасы құрылуы, инклюзивті практика жағдайында мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды оқыту жүйесінде технологиялар жаңғыртылуы тиіс". Әрине, мұндай көп қырлы қызметті жүзеге асыру үшін кәсіби деңгейде психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді ұйымдастыра алатын мамандар қажет. Тиісінше, кәсіби қызметін сапалы жүзеге асыруға дайын арнайы мұғалімнің рөлі бірнеше есе артады.

МАТЕРИАЛДАР ЖӘНЕ ӘДІСТЕР

Білім беру процесін психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу жөніндегі қызмет балалардың құқықтарын қорғау саласындағы халықаралық актілермен реттеледі. Жалпы білім беру ұйымдарындағы білім беру үдерісін психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу жүйесі білім берудің қазіргі заманғы талаптары мен міндеттерін ескере отырып әзірленген, әрбір баланың барынша дамуы және білім беру үдерісін психологиялық-медициналық-педагогикалық сүйемелдеу үдерісіне барлық қажетті мамандардың қосылуы идеясына негізделген.

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу идеялары А.К. Ерсарина, И.Г. Елисеева, Л. В. Байбородова, Н. Г. Битянова, О. С. Газман, И. В. Дубровина, С. В. Дудчик, Е. И. Казакова, Н. В. Ключева және т. б. еңбектерінде белсенді дамып келеді. Жалпы мағынада қарайтын болсақ психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу балаға туындаған қиындықтарды жеңуге, білім беру процесін ұйымдастыруда кездесетін өзекті қайшылықтарды шешудің жолдарын іздеуге, әр түрлі профильдегі мамандардың командалық жұмысымен қамтамасыз етілген өмірлік таңдаудың әр түрлі жағдайларында субъектінің оңтайлы шешімдер қабылдауы үшін үздіксіз зерттеу, қалыптастыру және жағдай жасау процесі ретінде сипатталады. Психологиялық-

педагогикалық сүйемелдеу идеялары шетелдік гуманистік психологияның прогрессивті идеяларына сәйкес келеді (Г. Олпорт, А. Маслоу, К. Роджерс, М. Кун, И. Блумер) [2].

Бұл ретте психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің мүмкіндігі шектеулі бала үшін маңызды ескере отырып, осы үрдісті жүзеге асыратын бірден-бір тұлға - арнайы педагог екенін ұмытпағанымыз жөн. Арнайы педагогтың жалпы білім беру үрдісінде жұмыс жасауға дайындығы және психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудегі рөлі, оның осы үрдісті ұйымдастыруға психологиялық даярлығы жайлы көптеген ғалымдар қарастырған.

Инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс жасайтын мамандарды даярлау туралы ой пікірлер шетел зерттеушілері (Pugach and Allen-Meares, 1985; Giancreco, Dennis, Cloninger, Edelman, and Schattman, 1993) өз еңбектерінде жалпы және арнайы білім беру мұғалімдері үшін инклюзивті әдістер мен тәжірибелер бойынша кәсіби дайындықтың жоқтығын атап өтті [3]. Уэлч (1996) сонымен қатар мектепке дейінгі деңгейдегі жалпы және арнайы білім беру арасындағы философия мен теориядағы айырмашылықтарды талқылады [4]. Егер педагогикалық білім беру бағдарламалары мұғалімдерді болашақ сыныптарда табысты жұмыс істеуге дайындауға арналған болса, олар мұғалімдерді қызметке дейінгі дайындыққа дайындауға деген көзқарастарын қайта қарастырып, қайта қарауы керек.

Ғалымдар Н. Н. Мальярчук пен Л. М. Волосникованың пікірінше, қазіргі уақытта жаңа кәсіби құзыреттілікті қарастыру қажеттілігі туралы айтуға болады "мұғалімдердің гетерогенді топтардың балаларымен жұмыс істеуге дайындығы". Авторлар оны аксиологиялық, эмоционалды-мотивациялық, когнитивті, ерікті, операциялық - құзыреттілік, коммуникативті және рефлексивті компоненттерді қамтитын "когнитивті - психологиялық және құндылық білімі" деп анықтайды, олардың әрқайсысы инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс істейтін мұғалімнің сапалық сипаттамаларының белгілі бір жиынтығына сәйкес келеді деп ойлайды [5].

Зерттеулерді талдай отыра адамның белгілі бір қызметке дайындығын түсінудің әртүрлі тәсілдерін анықтауға болады. Оларға сәйкес дайындық психикалық функцияларға байланысты сипатталады, олардың қалыптасуы кәсіби қызметтің нәтижелілігін қамтамасыз етудің қажетті шарты болып саналады (Е. С. Кузьмин, Н. Д. Левитов, В. Н. Мясичев, Д. Н. Узнадзе және т. б.); тұлғаның тұрақты сипаттамасы, оның қызметке жарамдылығын анықтайтын қасиеттерінің жиынтығы ретінде. (В. А. Крутецкий, Л. А. Кандыбович, м. и. Дьяченко және т. б.

Алайда, инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс істей отыра, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді жүзеге асыру үшін педагогтың психологиялық дайындығы қажет. Бұл ретте зерттеушілер Э. Ф. Зеер, В. А. Сластенин өзін-өзі бағалау мен талаптардың жеткіліктілігі, мұғалімнің интеллектуалды белсенділігін, берілгендігін, табандылығын, еңбекқорлығын, қарапайымдылығын, байқағыштығын, байланысын қамтамасыз ететін белгілі бір мазасыздық оптимумы сияқты жеке қасиеттердің міндеттілігін атап өтеді [6].

Бірқатар зерттеушілер мұғалімнің инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс істеуге психологиялық дайындығына ерекше назар аударады, оның әртүрлі аспектілерін ашады. Мәселен, мысалы, С. В. Алехина мұғалімнің инклюзивті тәсілді жүзеге асыруға психологиялық дайындығы туралы «Әлеуметтік, адамгершілік, психологиялық және кәсіби қасиеттер мен қабілеттердің жиынтығын білдіретін, ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланы білім беру процесінің басқа қатысушыларымен оқу іс-әрекетіне қосу үшін жоғары мотивациялық деңгейде нәтижелі қызмет мүмкіндігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін күрделі, тұтас, жеке білім беру» ретінде айтады. Автор психологиялық дайындықты инклюзивті білім беру жағдайында мұғалімдердің жұмысқа дайындығының көрсеткіштерінің бірі ретінде қарастырады [7].

А. А. Богданова [8] сонымен қатар инклюзивті білім беру жағдайында мұғалімдердің жұмысқа психологиялық дайындығын қалыптастыру қажеттілігі туралы айтады. Оның маңызды компоненттерінің бірі ретінде автор "мүмкіндігі шектеулі балаларға оң көзқараспен қарайтын және инклюзивті оқытуды жүзеге асыруға қызығушылық танытатын, инклюзивті

білім беру субъектілерінің өзара іс-қимыл процесінде ашықтық пен ынтымақтастыққа бағдарланған, инклюзивті білім берудің құндылық сипаттамаларын ескере отырып, өзінің педагогикалық тәжірибесін өзгертуге ұмтылатын тұлғаның мотивациялық-құндылық сипаттамаларын"анықтайды.

Арнайы педагогтың инклюзия жағдайында жұмыс істеуге дайындығының мотивациялық-құндылық құрамдас бөлігінің негізгі рөлі туралы М. А. Кувырталова да айтады, ол "мотивациялық - құндылық компоненті болашақ мұғалімнің инклюзивті білім беру идеясын түсінуі мен бөлуін ғана емес, сонымен қатар оның ерекшеліктерін ескере отырып, өзінің кәсіби функцияларын жүзеге асыруға қажеттілігі мен дайындығын анықтайды"деп негізді түрде санайды[9],

Зерттеу жұмысында теориялық материалдарды, құжаттарды зерделеу әдісін қолданылу әдісі арқылы деректерді жинақтау. Сонымен қатар, алынған мәліметтерді тексеру және нақтылау, қолдану үшін анализ және синтез, абстракциялау әдістері есепке алынып қолданылды.

НӘТИЖЕЛЕР ЖӘНЕ ТАЛҚЫЛАУ

Ғалымдар арасында ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды кіріктіру және оларды жалпы білім беретін оқу орындары жағдайында оқыту мен тәрбиелеу тәсілдерін белсенді әзірлеу мәселелерін кеңінен талқалау үстінде. Ыңғайлы инклюзивті білім беру ортасын құру психофизикалық дамуы бұзылған балаларды ғана емес, басқа балаларды да сәтті тәрбиелеу және әлеуметтендіру үшін өте маңызды болып табылады. Осыған байланысты, жайлы инклюзивті орта құратын инклюзивті білім беру мамандарын даярлау мәселелері өзекті болып отыр. Бұл мамандар тобы арасында арнайы педагогтың қызметі ерекше рөл атқарады.

Инклюзивті білім беру жағдайында психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу үрдісінде арнайы педагогтың қызметіне ерекше мән беріледі. Жалпы және түзету педагогикасы саласында арнайы педагогтың жеке басының ережелерін, теорияларын, тұжырымдамаларын және оның инклюзивті білім берудегі рөлі туралы бірқатар зерттеулер ұсынылған (Т. А.Власова, Л.С. Выготский, Х.С. Замский, Ю.А. Костенкова, Н.Н. Малофеев, В.И. Лубовский, Н.М. Назарова, Б.П. Пузанов, Н.В. Новоторцева және т.б.). Алайда, зерттеулерді талдау көрсеткендей, инклюзивті білім берудегі арнайы педагогтың кәсіби қызметінің ерекшелігін анықтайтын арнайы жұмыстар жеткіліксіз.

Жалпы білім беретін мектептегі инклюзивті білім беру жүйесінің ерекшелігі тұрғысынан арнайы педагогтың кәсіби қызметінің ерекшеліктерін қарастыратын болсақ.

Арнайы педагог - физикалық және психикалық дамуында ауытқулары бар балаларды оқытумен және тәрбиелеумен айналысатын педагог. Оның негізгі қызметі балаларды әлеуметтік, оқу, тұрмыстық, кәсіптік және басқа салаларда барынша дамыту және бейімдеу үшін жағдай жасау болып табылады. Осыған байланысты арнайы педагогтың атқаратын негізгі қызметтеріне келсек:

- дамуында бұзылыстары бар білім алушыларда, тәрбиеленушілерде даму кемшіліктерін барынша түзетуге бағытталған жұмысты жүзеге асыру,
- білім алушыларды, тәрбиеленушілерді тексеру, оларда бар даму бұзылыстарының құрылымы мен ауырлық дәрежесін анықтау;
- білім алушылардың, тәрбиеленушілердің психофизикалық жай-күйін ескере отырып, сабақтарға арналған топты жинақтау;
- дамудағы кемшіліктерді басқару, бұзылған функцияларды қалпына келтіру бойынша топтық және жеке сабақтар өткізу;
- мүмкіндігі шектеулі балаларға көмек көрсетудің арнайы әдістері мен тәсілдерін қолдану бойынша педагог қызметкерлер мен ата-аналарға (оларды алмастыратын адамдарға) кеңес беру.

Инклюзивті білім беру жағдайында психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің негізгі компоненті түзету және дамыту жұмысы болғандықтан, арнайы педагогтың кәсіби қызметіндегі осы компоненттің мазмұнының ерекшелігін келесідей сипаттауға болады.

Түзету-дамыту жұмысының мазмұны мүмкіндігі шектеулі балалардың даму ерекшеліктерін, жұмыстың мақсаттары, міндеттері мен бағыттарын ескере отырып айқындалады. Арнайы педагогтың түзету-дамыту жұмысы бұзушылықтарды диагностикалаумен тығыз байланысты. Алайда бүгінгі күні диагностика мен түзету жеткілікті үйлестірілмеген.

Инклюзивті білім берудегі мамандардың пәнаралық тобымен өзара іс-қимыл аспектісінде арнайы педагогтың түзету-дамыту жұмысы мыналарға бағытталған:

- Мүмкіндігі шектеулі балалардың көру немесе есту қабылдауын, сөйлеуін, танымдық іс-әрекетін дамыту, психофизикалық, әлеуметтік - коммуникативтік дамуы, оларда кеңістіктік, әлеуметтік - тұрмыстық бағдарлау дағдыларын қалыптастыру және т. б;

- Балалардың өзін-өзі реттеу және өзін-өзі дамыту дағдыларын қоршаған ортамен өзара іс-қимыл жасау арқылы коммуникативтік қызмет пен шығармашылықтың білімі, дағдылары мен дағдыларын ескере отырып дамыту;

- Мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы білім беретін мектепте оқуға даярлаудың маңызды шарты ретінде қызметтің орнын толтыру тәсілдерін қалыптастыру;

- Мүмкіндігі шектеулі балаларға әлеуметтік оңалту және оларға мейірімділік таныту үшін жағдай жасау, олардың дербестігі мен өмірлік маңызды құзыреттерін дамыту [10].

Инклюзивті білім беру мәселесін шешу мүмкіндігі шектеулі балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді жүзеге асыру үшін ұйымның өзінде пікірлестер ұжымын құру сияқты мәселелерді қозғайды. Бұл әр білім беру ұйымының деңгейінде мамандардың жұмыс жүйесін осындай үйлестіруді қалыптастыруды көздейді, онда педагог - дефектологтың ғана емес, сонымен қатар педагог-психологтың, логопед-мұғалімнің, әлеуметтік педагогтың, тьютордың, медицина қызметкерінің, педагогтың функциялары мен қызметі айқын және саналы болады. Өзара толықтыру және сабақтастық, біртұтас құндылықтар мен міндеттер қағидаттары мамандардың өзара іс-қимылын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, бұл процесте мамандардың топтық жұмысының тиімділігін арттырады. Дамуында ауытқулары бар білім алушыны сүйемелдеу кезінде мамандардың іс - қимыл үйлестірушісінің рөлін, әдетте, педагог-психолог немесе педагог-дефектолог алады. Өзара әрекеттесуді ұйымдастырудағы белгілі қиындықтар қоғам мен тәрбиешілердің (осы қоғамның бөлігі ретінде) білім алушылардың осы санатын психологиялық қабылдауға дайындығымен анықталады [11].

Бұл ретте психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудегі арнайы педагогтың орны жайлы нақтырақ тоқталып кетсек. Мүмкіндігі шектеулі балаларды инклюзивті білім беруде психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудегі арнайы педагогтың рөлі өте маңызды және сұранысқа ие. Арнайы педагог баланың нақты ерекшеліктерін ескеріп, оны оқытудың оңтайлы әдістері мен тәсілдерін анықтауы керек. Сонымен қатар, ол ата-аналармен жұмыс істейді, оларға оқытудың ерекшеліктерін түсінуге көмектеседі және оларды білім беру мекемелерімен өзара әрекеттесу процесінде қолдайды. Арнайы педагог жалпы білім беру мұғалімдеріне мүгедек балаларға арналған жеке білім беру жоспарларын әзірлеуге және жүзеге асыруға көмектесу арқылы қолдау көрсетеді. Олар педагогтарға консультациялар мен әдістемелік көмек көрсетеді, сондай-ақ инклюзивті білім беру саласындағы білім беру қызметкерлерінің құзыреттілік деңгейін арттыруға бағытталған тренингтер мен семинарлар өткізеді.

Арнайы педагогтың психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді табысты жүзеге асыруы үшін оның психологиялық дайындығы маңызды орын алады. Осылайша, педагогтың психологиялық дайындығына ерекше қажеттіліктері бар балаларды эмоционалды қабылдау, оларды оқу-тәрбие процесіне тартуға дайын болу, өз педагогикалық қызметіне қанағаттануды жатқызуға болады. Ал, арнайы педагогтың кәсіби даярлығы мыналарды қамтиды:

- инклюзивті білімге құндылық қатынасы, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қабылдау, инклюзивті процеске қатысушылардың ашық өзара әрекеттесуіне бағытталған мотивациялық-құндылық компоненті, түзету және дамыту ортасын дамыту мотивтері, өзін-өзі тәрбиелеуге ұмтылу;

- денсаулығының ерекше мүмкіндіктері бар балалардың ерекше білім беру қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін анықтау, қалыпты және бұзылған дамуы бар балаларды бірлесіп оқыту процесін құруды меңгеру, инклюзивті білім берудің барлық субъектілері арасындағы өзара іс-қимылдың әртүрлі тәсілдерін ұйымдастыруды меңгеру арқылы түсіндірілетін операциялық-белсенділік;

- рефлексивті бағалау компоненті балалардың проблемалары мен жетістіктерін және жалпы білім беру инклюзивті процесін талдау, өзара әрекеттесуді ұйымдастырудың тиімді және тиімді емес тәсілдерін анықтау, олардың кәсіби қызметін және инклюзивті білім беру ортасының нәтижелерін бағалау қабілеттері арқылы түсіндіріледі.

Арнайы педагогтар барлық балаларға, соның ішінде мүмкіндігі шектеулі балаларға ыңғайлы білім беру ортасын құруға ықпал етеді. Олар жеке және топтық кеңес береді, балаларды әлеуметтендірумен және инклюзивті сабақтарды ұйымдастырумен айналысады. Бұл шаралардың барлығы балалардың тәуелсіздігін, өзін-өзі бағалауын, әлеуметтік бейімделуін және жалпы қоғамда сәтті бейімделуін дамытуға бағытталған.

Біз өз зерттеуімізде психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудегі арнайы педагогтың рөлін және оның балалардың дамуы мен бейімделуіне қосқан үлесі тұжырымдай отыра, келесідей міндеттерін анықтадық.

1. *Психологиялық қолдау.* Арнайы педагог мүмкіндігі шектеулі балаларға қолдау және көмекші болып табылады. Ол балаға қиындықтарды жеңуге және эмоционалды және әлеуметтік мәселелерді шешуге көмектесу арқылы психологиялық қолдау көрсетеді. Арнайы педагог баламен сенімді қарым-қатынас жасайды, оған өзін-өзі бағалау мен тәуелсіздікті дамытуға көмектеседі.

2. *Жеке білім беру бағдарламаларын әзірлеу.* Арнайы педагогтың маңызды функцияларының бірі мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған жеке білім беру бағдарламаларын әзірлеу болып табылады. Ол әр баланың ерекшеліктерін талдайды, оның қажеттіліктерін анықтайды және оқытудың жеке әдістерін жасайды. Бұл балаға оның қабілеттері мен қажеттіліктеріне бейімделген білім алуға мүмкіндік береді.

3. *Мұғаліммен және ата – аналармен командада жұмыс істеу.* Арнайы педагог оқшауланбайды, оның міндеті-мұғаліммен және баланың ата-анасымен ынтымақтастық. Ол өзінің білімі мен тәжірибесімен бөліседі, мұғалімге білім беру процесін ұйымдастыруға кеңес береді және көмектеседі. Маман сонымен қатар ата-аналармен ынтымақтасады, кеңес береді, баламен жұмыс істеу бойынша ұсыныстар береді, оның барысы мен мәселелерін талқылайды.

4. *Бейімделуді ұйымдастыру.* Мүмкіндігі шектеулі балалардың бейімделуін ұйымдастыруда арнайы педагог шешуші рөл атқарады. Бұл баланың оқу ортасына толық енуіне жағдай жасайды, оған оқу кедергілерінен арылуға көмектеседі. Маман сонымен қатар ата-аналар мен мұғалімдерге бейімделу мәселелері бойынша кеңес береді, қажетті ресурстар мен әдістемелік материалдарды ұсынады.

5. *Прогресті бағалау және бақылау.* Арнайы педагог баланың прогресін жүйелі түрде бағалайды және бақылайды. Ол оның жетістіктерін талдайды, проблемалық бағыттарды анықтайды және оқытуды түзетудің жеке жоспарларын жасайды. Маман сонымен қатар жеке білім беру бағдарламаларының тиімділігін бағалайды және қажетті түзетулер енгізеді.

Зерттеушілер А.П.Зарин мен В.З.Кантор заманауи инклюзивті мектепте арнайы педагогтың рөлін қарастыра отырып, оның бір-бірімен байланысты екі компонентті: гуманистік және әлеуметтік бөлетін ерекше миссиясын атап өтті.

Гуманистік компонент онтогенездің әртүрлі кезеңдерінде (ерте және мектепке дейінгі балалық шақта, бастауыш мектепте, жасөспірімде) мүмкіндігі шектеулі баланың жеке басының дамуына білікті көмек көрсетуді, оның әлеуетін іске асыру негізінде ашуды және іске асыруды қамтиды.

Әлеуметтік компонент, бір жағынан, дамуында проблемалары бар баланы өмірге дайындауды қамтамасыз етумен байланысты — әлеуметтік практиканың әртүрлі салаларында және әртүрлі әлеуметтік топтарда әр жұмыс істеу үшін оңтайлы, жасқа тән әртүрлі әлеуметтік

рөлдерді орындау. Екінші жағынан, оны іске асыру қазіргі қоғамның адамгершілік санасының дамуын ынталандыратын және Дамуында проблемалары бар балалар мен ересектер қоғамына сәтті интеграцияның негізін құрайтын мүмкіндігі шектеулі адамдарға толерантты көзқарас қалыптастыру мақсатында қоғамдық санаға әсер етумен байланысты [12].

ҚОРЫТЫНДЫ

Осылайша, психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдау бізге арнайы педагогтардың инклюзивті білімге дайындығының компоненттерін бөліп көрсетуге мүмкіндік берді, олар тұтастай алғанда жеке тұлғаның біртұтас қасиеті болып табылады, ол мұғалім үшін басты құндылық ретінде адамға құндылық бағдарын қамтиды, осы негізде инклюзивті білімге және мүмкіндігі шектеулі балаларға құндылық қатынасын қалыптастырады. Ойымызды қорытындылай келе, арнайы педагог-бұл мүмкіндігі шектеулі балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді жүзеге асырудағы рөлі іс жүзінде жетекші болып табылатын маман, осыған байланысты оның әртүрлі білім беру ұйымдарының штатында болуына шұғыл қажеттілік туындайды. Инклюзивті үрдістің кеңінен дамып жатқан уақытында ерекше миссияны орындайтын арнайы педагог бір мезгілде ведомствоаралық өзара іс-қимылдың байланыстырушы буыны, нақты білім беру ұйымында психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді ұйымдастырудың үйлестірушісі және инклюзивті мектепте түзету және ағарту жұмыстарын жүзеге асырудың негізгі қайраткерлерінің бірі болып табылады.

Инклюзивті білім беруде мүмкіндігі шектеулі балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудегі арнайы педагогтың рөлі баға жетпес. Ол психологиялық қолдау көрсетіп қана қоймайды, сонымен қатар жеке білім беру бағдарламаларын әзірлейді, мұғаліммен және ата-аналармен ынтымақтасады, бейімделуді ұйымдастырады және прогресті бағалайды. Арнайы мұғалім балалардың дамуы мен сәтті бейімделуінде маңызды рөл атқарады, барлығына қолайлы білім беру ортасын жасайды

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Білім туралы заңы № 319 -ІІІ 2007 ж. 27 шілдесінен.
2. Харавина Л.Н. Технология педагогического сопровождения личностно профессионального развития молодого преподавателя // Ярославский педагогический вестник. — 2011. — № 4. — т. II (Психолого-педагогические науки). — С. 214—219.
3. Pugach, M.C. and Allen-Meares, P. (1985). Collaboration at the preservice level: Instructional and evaluation activities. *Teacher Education and Special Education*, 8, 3-11.
4. Welch, M. (1996). Teacher education and the neglected diversity: Preparing educators to teach students with disabilities, *Journal of Teacher Education*, 47(5), 355-366.
5. Малярчук Н.Н., Волосникова Л.М. Готовность педагогов в работе в условиях инклюзивного образования // Вестник Тюменского государственного университета. Гуманитарные исследования. *Humanitates*. 2015. Т.1. № 4(4). С. 251-267. (с. 258)
6. Зеер, Э. Ф. Психология профессий [Текст] / Э. Ф. Зеер. М. : Академ. проект ; Фонд «Мир», 2008. 336 с.
7. Алехина С.В., Алексеева М.Н., Агафонова Е.Л. Готовность педагогов как основной фактор успешности инклюзивного процесса в образовании // Психологическая науки и образование. 2011. № 1. С. 83-92
8. Богданова А.А. Формирование профессиональной компетентности педагогов, реализующих инклюзивное обучение // Научное обеспечение системы повышения квалификации кадров. 2016. № 3(28). С. 89-95. (с. 90)
9. Кувырталова М.А. Развитие мотивационно-ценностной готовности будущего учителя к деятельности в инклюзивной образовательной среде // Известия Тульского государственного университета. Педагогика. 2015. № 1. С. 98-105 (с. 103)
10. Королева Ю.А. Готовность педагога к работе с обучающимися с ОВЗ как условие успешности инклюзивного процесса (на материале Оренбургского региона) / Ю.А. Королева // Вестник ТОГИРРО. 2016. – №1. – С. 296-299.

11. Билялов Д.Н., Мовкебаева З.А. , Дюсенбаева Б.А. ,Дузелбаева А.Б. , Хамитова Д.С.,Оразаева Г.С. Состояние подготовки и обеспечения специальными педагогами инклюзивного процесса в казахстанских общеобразовательных организациях// Научное обозрение. Педагогические науки. 2023. №1. – С. 30-35. РИНЦ. <https://science-pedagogy.ru/ru/article/view?id=2467>
12. Зарин А.П., Кантор В.З. Учитель-дефектолог в современном обществе: миссия и проблемы подготовки // Вестник Герценовского университета. – 2010. – №1 (175). – С. 126-129.

References

1. Қазақстан Республикасының Білім туралы заңы № 319 -ІІІ 2007 ж. 27 шілдесінен.
2. Naravina L.N. Tekhnologiya pedagogicheskogo soprovozhdeniya lichnostno professional'nogo razvitiya molodogo prepodavatelya // YAroslavskij pedagogicheskij vestnik. — 2011. — № 4. — t. II (Psihologo-pedagogicheskie nauki). — S. 214—219.
3. Pugach, M.C. and Allen-Meares, P. (1985). Collaboration at the preservice level: Instructional and evaluation activities. *Teacher Education and Special Education*, 8, 3-11.
4. Welch, M. (1996). Teacher education and the neglected diversity: Preparing educators to teach students with disabilities, *Journal of Teacher Education*, 47(5), 355-366.
5. Malyarchuk N.N., Volosnikova L.M. Gotovnost' pedagogov v rabote v usloviyah inklyuzivnogo obrazovaniya // Vestnik Tyumenskogo gosudarstvennogo universiteta. Gumanitarnye issledovaniya. Humanitates. 2015. T.1. № 4(4). S. 251-267. (s. 258)
6. Zeer, E. F. Psihologiya professij [Tekst] / E. F. Zeer. M. : Akadem. proekt ; Fond «Mir», 2008. 336 s.
7. Alekhina S.V., Alekseeva M.N., Agafonova E.L. Gotovnost' pedagogov kak osnovnoj faktor uspeshnosti inklyuzivnogo processa v obrazovanii // Psihologicheskaya nauka i obrazovanie. 2011. № 1. S. 83-92
8. Bogdanova A.A. Formirovanie professional'noj kompetentnosti pedagogov, realizuyushchih inklyuzivnoe obuchenie // Nauchnoe obespechenie sistemy povysheniya kvalifikacii kadrov. 2016. № 3(28). S. 89-95. (s. 90)
9. Kuvyrtalova M.A. Razvitie motivacionno-cennostnoj gotovnosti budushchego uchitelya k deyatel'nosti v inklyuzivnoj obrazovatel'noj srede // Izvestiya Tul'skogo gosudarstvennogo universiteta. Pedagogika. 2015. № 1. S. 98-105 (s. 103)
10. Koroleva YU.A. Gotovnost' pedagoga k rabote s obuchayushchimися s OVZ kak uslovie uspeshnosti inklyuzivnogo processa (na materiale Orenburgskogo regiona) / YU.A. Koroleva // Vestnik TOGIRRO. 2016. – №1. – S. 296-299.
11. Bilyalov D.N., Movkebaeva Z.A. , Dyusenbaeva B.A. ,Duzelbaeva A.B. , Hamitova D.S.,Orazaeva G.S. Sostoyanie podgotovki i obespecheniya special'nymi pedagogami inklyuzivnogo processa v kazhstanskikh obshcheobrazovatel'nyh organizatsiyah// Nauchnoe obozrenie. Pedagogicheskie nauki. 2023. №1. – S. 30-35. RINC. <https://science-pedagogy.ru/ru/article/view?id=2467>
12. Zarin A.P., Kantor V.Z. Uchitel'-defektolog v sovremennom obshchestve: missiya i problemy podgotovki // Vestnik Gercenovskogo universiteta. – 2010. – №1 (175). – S. 126-129.